

Віктар Корбут

Віктар Корбут

Варшаўскі ўніверсітэт

e-mail: v.korbut@uw.edu.pl

Мінск. Спадчына сталіцы Беларусі

Рэзюмэ

У 2017 годзе адзначалася 950-годдзе першай згадкі пра Мінск у пісьмовых крыніцах. У 2018 годзе спаўняецца стагоддзе абвяшчэння горада сталіцай Беларусі. У артыкуле змешчаныя звесткі пра некаторыя будынкі, звязаныя з узнікненнем беларускай дзяржаўнасці ў 1918 годзе. Разглядаецца паходжанне назвы Мінска. Значная ўвага надаецца архітэктурнай спадчыне – ад старажытнасці да нашых дзён. Цытуюцца ўрывкі з успамінаў вядомых жыхароў Мінска.

Abstrakt

Minsk. The Heritage of the Belarusian Capital

The year of 2017 marked the 950th anniversary of the first mention of Minsk in written sources. The year of 2018 celebrates the centenary of Minsk as the capital of Belarus. The article gives a few facts on some of the buildings associated with the emergence of the Belarusian statehood in 1918. The etymology of Minsk is analyzed. Much attention is paid to the city's architectural heritage – from ancient times to the present. Some passages from Minsk famous residents' memoirs are quoted.

Толькі тым, маўляў, людзі злыя грэшуць,
Што на Мінск наш вельмі брэшуць.
Няма як Мінск наш! – дзетачкі міленькі!
Прыгожы, відны, кругом весяленькі;
Ні адной мізэрнай не сустрэнеш хаты,
Вот, маўляў снег белы, каменны палаты;
Пасярэдзіне ўсца круглай стружкай
Свіслач-рака – зялёнай устужкай;
Вот не урокам – горад хоць куды!
І цару тут не было б нуды!

Вінцэнт Душын-Марцінкевіч, “Вечарніцы” (1855 г.) [Душын-Марцінкевіч 2007: 415]

З 1991 года Мінск – сталіца незалежнай Рэспублікі Беларусь. Сталічны статус горад набыў сто гадоў таму – пасля абвяшчэння ў ім Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918-м, Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі ў 1919 і 1920 гадах.

Найстаражытнейшая з вядомых назваў горада – *Менск*. Пазней тапонім трансфармаваўся ў *Менск*. І толькі ў XVI стагоддзі з’яўляецца форма *Minsk* – у крыніцах на лацінскай, а пазней – на польскай мове (*Mińsk*, *Mińsk Litewski* – прыдомак з’явіўся, каб адрозніваць літоўскі (беларускі) населены пункт ад польскага (мазаўскага) *Mińsk Mazowiecki*).

Калі Менск быў далучаны да Расійскай імперыі (1793 год), з польскай мовы ў рускую перайшоў і найпазнейшы варыянт назвы горада – *Минскъ*. Вельмі важнае сведчанне пакінуў публіцыст сярэдзіны XIX стагоддзя Павел Шпілеўскі: “Простанароддзе Мінскай губерні да гэтай пары называе Мінск Менскам” [Памяць... 2001: 459].

Назва *Менск* была афіцыйнай у 1919 – 1939 гадах. У “Большой советской энциклопедии” ў 1938 годзе ўдакладнялася: “Минск (по-белорусски Менск)” [Шмидт 1938: 466]. 29 ліпеня 1939 на другой сесіі Вярхоўнага Савета БССР было прынята рашэнне аб змене назвы сталіцы рэспублікі – на *Мінск*.

Упершыню пра Менск (*Менескъ*, ва ўсходніх склонах – *Меньска*, *ко Меньску*) і яго жыхароў мянян (*меняне*) засведчыў старажытнарускі летапіс “Аповесць мінулых гадоў” пад 1067 годам. Паводле дэндрахраналагічнага аналізу гадавых кольцаў дрэў, узятых з землянога вала, што атачаў Замчышча, град быў закладзены ў 1063 годзе. Як мяркуе археолаг Эдуард Загарульскі, Менск узнік як горад-крэпасць на

Мінск. Спадчына сталіцы Беларусі

мяжы ўладанняў Полацкай і Кіеўскай зямель [Загорульскі 1982: 293, 302 – 303]. Ёсць меркаванне, што Менск мог узнікнуць і як цэнтр збору даніны з суседняй Літвы [Темушев 2012: 20 – 50].

Пасля 1161 года Менск знікае са старонак пісьмовых крыніц і з’яўляецца зноў толькі ў 1325-м, калі ў Наўгародскім першым летапісе называецца “Василий, меньский князь”, які ў той час у складзе літоўскага пасольства знаходзіўся ў Ноўгарадзе. Пра акалічнасці далучэння Менска да Літвы мы нічога не ведаем. У часы кіравання “рускай стараной” Вялікага Княства Літоўскага Альгердам Менск належаў гэтаму ўладару. У 1387 годзе кароль польскі і найвышэйшы князь літоўскі Ягайла аддаў Менск свайму брату і намесніку Скіргайлу, а з 1413 года горад увайшоў у Віленскае ваяводства [Гісторыя Мінска... 2006: 92].

У 1499 годзе Менск атрымаў ад вялікага князя літоўскага Аляксандра прывілей на самакіраванне паводле магдэбургскага (нямецкага) права. У 1566 годзе Менск стаў цэнтрам ваяводства. У 1581 годзе ў ВКЛ быў утвораны Галоўны літоўскі трыбунал – найвышэйшы апеляцыйны суд дзяржавы, пасяджэнні якога з 1582 года адбываліся ў Вільні, Троках, Наваградку і Менску, а ў 1588 – 1755 гадах штогод у Вільні і праз год па чарзе ў Наваградку і Менску [Гісторыя Мінска... 2006: 98].

З 1793 года Мінск – цэнтр губерні Расійскай імперыі.

Да XVI стагоддзя адміністрацыйным, культурным, гаспадарчым цэнтрам Менска было Замчышча, а таксама, магчыма, Траецкая гара. Роля цэнтра горада затым перайшла да сучаснай плошчы Свабоды. Новы пляц у XVII стагоддзі называўся як *Новым Рынкам*, гэтак і проста *Рынкам*, у XVIII – *Высокім Рынкам*, у XIX – *Высокім Рынкам*, *Высокім пляцам*. Адсюль і сучасная назва гэтага раёна – *Верхні горад*. У цэнтры Высокага Рынка стаяла ратуша. У 1830-я гады ў ёй размяшчалася музычная школа, у якой вучыўся будучы польскі кампазітар Станіслаў Манюшка (побач знаходзіцца будынкі гімназіі, у якой вучыўся С. Манюшка, дома, у якім ён жыў). У 1858 годзе ратуша была знесена (у 2002 – 2004 гадах будынак адноўле-

ны ў тым выглядзе, які меў на пачатку XIX стагоддзя). Не пазней як з 1866 года Высокі Рынак называўся *Соборнай плошчадзю*, з 1917 года – *плошчадзю Свабоды*, а па-беларуску ў 1920 – 1940-я гады – *пляцам Волі* [Корбут, Ласько 2016: 43, 52 – 53].

Былы Высокі Рынак – Плошча Свабоды. Фота Дзмітрыя Ласько

12 студзеня 1591 года кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт IV Ваза пацвердзіў прывілей Менску на магдэбургскае права і надаў месту “гербъ до печати местьской на ратушъ фигуру Внебовзятъя Паньны Марыи”. Сучасны герб Мінска быў зацверджаны рашэннем Мінскага гарадскога Савета дэпутатаў 27 сакавіка 2001 года: у блакітным полі барочнага пчыта Узнясенне (Успенне) Багародзіцы [Шаланда 2012: 559].

У горадзе з пачатку XVI стагоддзя захоўваецца абраз Маці Божай Менскай. Гістарычныя крыніцы сведчаць, што вялікая княгіня літоўская Алена ўвосень 1502 года наведала Менск і, магчыма, тады падарыла замкаваму сабору гэтую ікону. З 1945 года яна знаходзіцца ў Свята-Духавым кафедральным саборы [Мікульскі 2014: 59 – 96].

Самыя старажытныя з храмаў Мінска, якія захаваліся да нашых дзён: Свята-Петрапаўлаўскі сабор, цэрквы Святой Роўнаапостальнай Марыі Магдаліны, Святога Дабравернага князя Аляксандра Неўскага, архікафедральны касцёл Імя Найсвяцейшай Панны Марыі, касцёлы Узвышэння Святога Крыжа на Кальварыі, Найсвяцейшай Тройцы на Залатой Горцы, Святых Сымона і Алены, былыя касцёлы Святога Юзафа Абранніка Найсвяцейшай Панны Марыі, Нараджэння

Віктар Корбут

Найсвяцейшай Панны Марыі (цяпер праваслаўны Свята-Духаў кафедральны сабор), руіны былой капліцы Найсвяцейшай Панны Марыі ў Лошпыцы. Захаваліся будынкі колішніх манастыроў і кляштароў: бернардынцаў, бернардынак, базыльян, базыльянак (на Высокім Рынку і на Траецкай гары), былыя сінagogі – кітаеўская, харальная, Зальцмана. Ацалелі былыя палатцы Пшаздзецкіх, Ваньковічаў (на Высокім Рынку і ў былой вёсцы Вялікая Сляпянка), Прушынскіх і Любанскіх у Лошпыцы. Найдаўнейшыя могілкі горада – каталіцкія Кальварыйскія (з XVII стагоддзя), Залатагорскія (з 1793 года), праваслаўныя Вайсковыя (з 1840-х гадоў) [Корбут, Ласько 2016: 59 – 206].

Пра тое, як выглядаў Мінск у XIX стагоддзі ў параўнанні з пачаткам XX-га, пакінула ўспаміны яго жыхарка Зоф’я Кавалеўская: “Mińsk też dzisiejszy i ówczesny, to dwa miasta odmiennego typu i charakteru. Obecny dziś porostem pokryte miasto, już innym nasiąkłe jest duchem. Element polski ginie tu niemal wśród innych narodowości. Rozrosli i z bogaceni żydzi, szwargocząc skazoną mową rosyjską, zalewają miasto, kłaniając się nowym, silniejszym bogom. Dawne stare świątynie znikły z horyzontu. W kościele i klasztorze Dominikańskim mieszczą się koszary, u Bernardynów – archiwa i remizy straży ogniowej, u Benedyktyniek – zakonnice prawosławne i cerkiew w miejscu kościoła. Nazwy ulic zupełnie też uległy zmianie. [...] Ulica Franciszkańska, pryncypalna w owych czasach, biorąc swą nazwę od kościoła, dawno już nieistniejącego, Franciszkanów, w dolnej części miasta, ku Niemizie, – od 1864 r. zowie się ulicą Gubernatorską. Ulica Zborowa, bieżąca od placu Katedralnego ku więzieniu miastowemu, tak zwana od Kalwińskiego Zboru, który tam istniał w XVII stuleciu, – dziś się nazywa Preobrażeńską. Przeciwległa zaś tej, wiodąca od tegoż placu w dół, ku Świsłoczy, dawna ulica Wołoska, – obecnie mianuje się Kreszczeńską” [Kowalewska 1912: 127].

Былая езуіцкая школа, затым Дом губернатара, на сучаснай плошчы Свабоды, 7 звязаны з гісторыяй узнікнення беларускай дзяржаўнасці. 19 лютага 1918 года, напярэдадні заняцця Менска немцамі, горад быў узяты пад кантроль беларускімі і польскімі вайскоўцамі. У былы Дом губернатара пераехаў Выканаўчы камітэт Рады Усебеларускага з’езда. 21 лютага

на балконе будынка быў вывешаны беларускі сцяг. 21 лютага Менск занялі немцы. У той жа дзень Выканкам выдаў Першую Устаўную граматы да народаў Беларусі, у якой абвясціў сябе часовай уладай і заявіў пра стварэнне часовага ўрада – Народнага Сакратарыята Беларусі. 25 лютага немцы раззброілі беларускія атрады і выдалілі Выканкам з будынка, скінулі на зямлю беларускі сцяг. На пачатку студзеня 1919 года ў доме размясціўся Часовы рабоча-сялянскі саветкі ўрад Беларусі. На вуліцы Валадарскага, 9 захаваўся будынак, у якім уначы з 24 на 25 сакавіка 1918 года была абвешчана незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі [Корбут, Ласько 2016: 134 – 136, 266].

Дом, дзе 19 – 25.02.1918 г. засядаў Выканаўчы камітэт Рады Усебеларускага з’езда (“Варта”, № 1, 1918 г.)

А вось так выглядала панарама Менска на пачатку 1930-х гадоў паводле Аляксея Зарыцкага, якому горад з Траецкай гары паказваў Кузьма Чорны, які тут жыў: “Вунь, – Кузьма ўскідае руку на поўдзень, – там Ляхаўка, а там, на паўночным захадзе, далёка за Чырвоным каспёлам, што мой зямляк пан Вайніловіч збудаваў як помнік сваім памерлым малалеткам – дачцэ і сыну, – Кальварыя, а вунь, – Чорны павярнуўся тварам да паўночнага ўсходу, – Камароўка, а лявей – Старажоўка... [...]”

Палюбаваўшыся ўдосталь горадам і ягоным наваколлем, мы пайшлі на Людамант – так называлася тады тая ўскраіна горада, якая пачыналася за татарскімі агародамі, прыблізна там, дзе да вайны была мячэць, а цяпер узвышаецца гасцініца “Юбілейная”. [...]”

І я падумаў, што Мінск фактычна невялікі востраў, забудаваны невысокімі камяніцамі і драўлянымі домікамі, акружаны з усіх бакоў сялянскім

Мінск. Спадчына сталіцы Беларусі

морам” [Шаблінская 2016: 162, 166 – 167].

Від Мінска з Траецкай гары.
Малюнак пачатку XIX ст.

Мінск на працягу сваёй гісторыі не толькі назапашваў помнікі гісторыі і культуры, але і страчваў. У нарысе, апублікаваным 31 снежня 1937 года, Кузьма Чорны пісаў: “Улетку 1936 года былі ўзарваны і звезены два няўкладныя помнікі эпохі царызму: праваслаўны сабор на пляцы Волі, царква каля Заходняга чыгуначнага моста, на тым месцы цэнтральнай магістралі Мінска, адкуль пачынаецца Савецкая вуліца. Стылёвыя асаблівасці гэтых будынкаў рэзалі вока нават тады, калі Мінск не меў яшчэ такіх, як цяпер, сталічных рыс. Ад знішчэння гэтых дзвюх былых цвярдзін імперскага праваслаўя пачалося ажыццяўленне вялікага плана перабудовы горада” [Чорны 1975: 258].

Савецкі перыяд гісторыі Мінска пакінуў багатую спадчыну. Захавалася шмат будынкаў другой паловы 1920-х – 1941 гадоў. 7 лістапада 1933 года адбылося ўрачыстае адкрыццё Дома Урада, пляц перад якім назвалі імем Леніна (з 1991 года плошча Незалежнасці).

Дом Урада Рэспублікі Беларусь.
Фота Дзмітрыя Ласько

Былая Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна – цяпер Савет Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь (у снежні 1943 – чэрвені 1944 года будынак займала Беларуска-цэнтральная рада).

Сярод помнікаў даваеннай архітэктуры Мінска вылучаюцца таксама Дом Чырвонай Арміі, Дом ЦК КП(б)Б, Палац піянераў і акцябрата, тэатр оперы і балета, геофізічная абсерваторыя, Белкамунбанк, гасцініца “Беларусь”, фабрыка-кухня, штаб ваенна-паветраных сіл Беларускай (Заходняй) асобай ваеннай акругі, Інстытут фізічнай культуры, Універсітэцкі гарадок, політэхнічны інстытут, аўтадарожны тэхнікум. Захавалася шмат будынкаў шкول, дзіцячых садкоў, жылых дамоў, казармаў Рабоча-Сялянскай Чырвонай Арміі, бальнічных будынкаў, прадпрыемстваў [Корбут, Ласько 2017: 72 – 243].

З раніцы 24 чэрвеня 1941 года Мінск стаў аб’ектам масіраваных налётаў нямецкай авіяцыі. Нямецкія рэгулярныя войскі ўвайшлі ў сталіцу Беларусі ў другой палове 28 чэрвеня. Савецкая авіяцыя бамбіла Мінск са студзеня 1942 года. 28 чэрвеня 1944 года пачалася эвакуацыя немцаў з горада. 1 ліпеня, у апошні дзень эвакуацыі, спецыяльныя каманды пачалі ўзрываць будынкі, але не паспелі ажыццявіць задуманае ў поўным аб’ёме. 3 ліпеня 1944 года Чырвоная Армія вызваліла Мінск ад акупантаў. Але яшчэ 23 ліпеня на горад быў зроблены апошні нямецкі налёт – на раён чыгуначнага вузла [Корбут, Ласько 2017: 15].

8 кастрычніка 1944 года адбыўся першы масавы выхад жыхароў Мінска (33 тысячы чалавек) на аднаўленне горада. Першым будынкам, які паставілі пасля вайны, стала Міністэрства дзяржаўнай бяспекі БССР на сучасным праспекце Незалежнасці, закладзіны якога адбыліся 15 мая 1946 года. Праспект Незалежнасці даўжынёй больш за 11 км – асноўная магістраль Мінска. Пачаў фарміравацца ў XIX стагоддзі як *улица Захарьевская*. Да 1951 года называўся вуліцай Савецкай, затым праспектам імя Сталіна, з 1961 года – Ленінскім, з 1990 – Францыска Скарыны, з 2005 – Незалежнасці. На праспекце сярод выдатных твораў архітэктуры канца 1940-х – 1950-х гадоў вылучаюцца паштамт, Беларускае аддзяленне Дзяржаўнага

Віктар Корбут

банка СССР, ГУМ, Рэспубліканскі палац культуры прафсаюзаў, Беларускі дзяржаўны цырк [Корбут, Ласько 2017: 16, 18, 244 – 337].

У 1977 годзе пачалося будаўніцтва Мінскага метрапалітэна. Першая лінія адкрылася ў 1984 годзе. Цяпер метрапалітэн складаецца з 29 станцый агульнай працягласцю 37,2 км на дзвюх лініях. Працягваецца будаўніцтва трэцяй лініі.

З пачатку 1980-х гадоў вядзецца аднаўленне гістарычнага цэнтра Мінска. Адбудаваныя такія знакавыя аб'екты, як ратуша, царква Святога Духа, гасцініца “Еўропа”. Да 2013 года рэканструяваны першапачатковы выгляд будынка Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы. У канцы XX стагоддзя аднавілася будаўніцтва храмаў розных канфесій.

У чэрвені 2006 года на праспекце Незалежнасці адкрыўся новы будынак Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. У ліпені 2013 года Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь Аляксандр Лукашэнка адкрыў плошчу Дзяржаўнага сцяга.

Адзін з сімвалаў горада – абеліск на гонар Перамогі савецкага народа над фашысцкай Германіяй і на ўшанаванне памяці Савецкай Арміі і партызан, якія загінулі ў Вялікую Айчынную вайну, пастаўлены ў 1954 годзе. У Мінску ўсталяваныя помнікі Кірылу Тураўскаму, Сымону Буднаму і Васілю Цяцінскаму, Міколу Гусоўскаму, Адаму Міцкевічу, Валенцію Ваньковічу, Станіславу Манюшку і Вінцэнтэ Дуніну-Марцінкевічу, Максіму Гарэцкаму, Язэпу Драздовічу, Янку Купалу, Якубу Коласу, Уладзіміру Мулявіну, па два помнікі Еўфрасінні Полацкай, Францыску Скарыну, Максіму Багдановічу. Увекавечаныя месцы згубы людзей ва ўрочышчы Курапаты (1937 – 1941), на тэрыторыі былога канцлагера ля вёскі Малы Трасцянец (1941 – 1944), Менскага гета (1941 – 1943).

На 1 студзеня 2017 года насельніцтва Мінска складала 1974,8 тысяч чалавек.

Літаратура

- Абламыскі В., Чарняўскі І., Барысюк Ю., 2009, Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, Мінск.
- “Варта”, 1918, N 1.
- Воронкова І., 2014, Мінск: лето 1941, лето 1944, Мінск.
- Гісторыя Мінска. Істория Минска, 2006, Мінск.
- Денисов В., 1985, Площадь Свободы в Минске, Мінск.
- Дзянісаў У., 2015, Касцёлы г. Мінска ў XVI – пачатку XX ст., [у:] У. Завальнюк, А. Сакалоўская, Свята Чырвонага касцёла. Да стагоддзя касцёла Святога Сымона і Святой Алены, Мінск.
- Дунін-Марцінкевіч В., 2007, Збор твораў. У 2 т. Т. 1. Драматычныя творы, вершаваныя апавесці і апавяданні, Мінск.
- Загоруйскі Э., 1982, Возникновение Минска, Мінск.
- Карповіч Т., 2007, Культурнае жыццё Мінска I паловы XIX стагоддзя, Мінск.
- Корбут В., Ласько Д., 2016, Мінск. Спадчына старога горада. 1067 – 1917, Мінск.
- Корбут В., Ласько Д., 2017, Мінск. Спадчына сталіцы Беларусі. 1918 – 2018, Мінск.
- Куркоў І., 2002, Мінск незнаёмы. 1920 – 1940, Мінск.
- Лаўраў Г., 1921 – 1931, Будаўніцтва Унівэрсытэцкага Гарадку, [у:] Дзесяць год Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту, Менск.
- Маракоў Л., 2012, Галоўная вуліца Мінска (1880 – 1940), Кн. 1, Мінск.
- Маракоў Л., 2013, Галоўная вуліца Мінска (1880 – 1940), Кн. 2, Мінск.
- Марцэлеў С., 1988, Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінск, Мінск.
- Мікульскі Ю., 2014, Гісторыя іконы Божай Маці Менскай (да XVIII ст.), [у:] Беларуская даўніна, Вып. 1, Мінск.
- Пазняк З., 1985, Рэха даўняга часу: кніга для вучняў, Мінск.
- Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Мінска. У 4 кн. Кн. 1, 2001; кн. 2, 2002; кн. 3, 2004; кн. 4, 2005, Мінск.
- Сыракомля У., 1992, Мінск. Беглы агляд сучаснага стану Мінска, Мінск.
- Темушев С., 2012, Менское княжество и Литва в XII – начале XIII в.: интерпретация летописных известий, [у:] Груша А., Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў

Мінск. Спадчына сталіцы Беларусі

гісторыі. Крыніцы па гісторыі горада. Сацыяльныя структуры і паўсядзённасць (да 945-годдзя Мінска): зборнік навуковых артыкулаў, Мінск.

Чорны К., 1975, Збор твораў. У 8 т. Т. 8. Публіцыстыка, крытычныя артыкулы, дзённік, летапіс жыцця і творчасці, алфавітныя даведнікі твораў, паказчык імён, Мінск.

Шаблінская Г., 2016, Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет: успаміны, эсэ, артыкулы, інтэрв'ю, дакументы, Мінск.

Шаланда А., 2012, Ці адбылося аднаўленне гістарычнай асновы гарадскога герба Менска? [у:] А. Група, Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі. Крыніцы па гісторыі горада. Сацыяльныя структуры і паўсядзённасць (да 945-годдзя Мінска): зборнік навуковых артыкулаў, Мінск.

Шмидт О., 1938, Минск, [у:] Большая Советская Энциклопедия. Т. 39. Мерави – Момоты, Москва.

Шыбека З., Шыбека С., 1994, Мінск: старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада, Мінск.

Яроменка А., 2003, Каталіцкія святыні. Мінска-магілёўская архідыяцэзія, Ч. 1. Будслаўскі, Вілейскі і Мінскі дэканаты, Мінск.

Kowalewska Z., 1912, Obrazki mińskie. 1850 – 1863, Wilno.